LENA KALETOWA

Badaczka niezależna

„Jakiś inny zarazek przesączalny...” Edward Hamerski, profesor Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie (1897–1941)

Edward Hamerski urodził się 16 listopada 1897 roku we Lwowie, jako syn dr. Wiktora Hamerskiego, prezesa Prokuratury Generalnej we Lwowie i Marii z Kunzów. Nauki pobierał w IV Gimnazjum we Lwowie, maturę zaś zdał w Wiedniu. Stamtąd poszedł na front, w 1916 roku został ranny, a w 1918 roku odznaczony Krzyżem Obrony Lwowa. W latach 1919–1922 studiował na Wydziale Rolniczo-Lasowym Politechniki Lwowskiej, który ukończył z dyplomem inżyniera rolnika. W latach 1925–1930 studiował w Akademii Medycyny Weterynaryjnej, uzyskując doktorat w 1933 roku i habilitację w roku 1939.

Pracował w Akademii Medycyny Weterynaryjnej jako starszy asystent, a następnie adiunkt w Zakładzie Chorób Wewnętrznych i Zakaźnych, kierowanym przez prof. Zygmunta Markowskiego. Zajmował się chorobami pomoru zwierząt (epizootologia). Tytuł profesorski otrzymał w 1940 roku. Został aresztowany w nocy z 3 na 4 lipca 1941 roku i rozstrzelany na Wzgórzach Wuleckich we Lwowie.

* * *

Dnia 17 lutego 1939 roku matka Edwarda Hamerskiego, Maria z Hunzów Hamerska, pisze ze Lwowa do swojej córki Stefanii Płażkowej, zamieszkałej w Krakowie:

Wczoraj mieliśmy jasne chwile w życiu... wieczór przyszedł Edek [Edward] po zdaniu kolokwium na Docenta. Był bardzo dobrze przygotowany. Do Taty dzwonił prof. Markowski z gratulacją, że to nie był egzamin, ale koncert... Pozostaje jeszcze wykład, do którego musi się przygotować sumiennie...

Za dwa i pół roku Edward Hamerski podzieli los profesorów pomordowanych przez Niemców na Wzgórzach Wuleckich.

Pisząca w 1939 roku pocztową kartkę pani Maria miała wówczas już tylko jednego syna — starszy od Edwarda o cztery lata Karol zmarł w 1935 roku. Znakomity prawnik, żołnierz, sędzia lwowski, a od 1927 roku sędzia Sądu Apelacyjnego w Katowicach odszedł młodo — miał tylko 42 lata. Najstarszy zaś syn, Jan, zmarł w dzieciństwie. Były jeszcze trzy córki: najstarsza Maria, jedna z pierwszych kobiet, która doktoryzowała się w zakresie mineralogii i petrografii, asystentka na Wydziale Chemii Politechniki Lwowskiej, została żoną profesora Politechniki Lwowskiej — Romana Witkiewicza; kolejna, Helena, była żoną prof. Mariana Kamińskiego, geologa, kierownika Katedry Mineralogii i Kartografii Politechniki Lwowskiej; adresatka przywołanej kartki pocztowej — Stefania — wyszła za Feliksa Płażka, prawnika z wykształcenia, a z zamiłowania pisarza i dramaturga, tworzącego dramaty w stylu antycznym w okresie Młodej Polski¹.

Edward Hamerski urodził się w 16 listopada 1897 roku jako piąte dziecko w rodzinie dr. Wiktora Hamerskiego, znanego we Lwowie prawnika, który za czasów Austro-Węgier piastował stanowisko w galicyjskiej Prokuraturii Generalnej, a po odzyskaniu niepodległości był prezesem Oddziału Prokuraturii Generalnej we Lwowie; jako doświadczony prawnik wykładał też prawo lasowe na Politechnice Lwowskiej². W latach 1924–1934 prowadził również zajęcia z encyklopedii prawa w Akademii Medycyny Weterynaryjnej³.

Była to rodzina ze wszech miar patriotyczna, czego dowody dali obydwaj bracia Karol i Edward w walkach o Lwów. Za udział w kampanii polsko-ukraińskiej zostali odznaczeni Krzyżem Obrony Lwowa. Edward walczył o Lwów jako inwalida, doświadczony dramatycznie w czasie I wojny światowej. Został wcielony do c. k. armii w 1915 roku, tuż po zdaniu egzaminu dojrzałości w gimnazjum polskim w Wiedniu. Dokończył tam edukację rozpoczętą w IV Gimnazjum we Lwowie. Rodzinę Hamerskich na początku wojny przeniesiono służbowo do Wiednia i to stamtąd Edward wyruszył na front włoski⁴. W 1916 roku został ranny, gdzieś w górach Tyrolu. „Kula przeszła obok serca” — przekazuje wiadomości rodzinne córka Barbara Hamerska-

¹ Przekaz rodzinny córki profesora — Barbary Hamerskiej-Chrobak.

² *Program Politechniki Lwowskiej na rok akademicki 1933/34. Skład osobowy Wydziału Rolniczo-Lasowego*, nakładem Politechniki Lwowskiej, Lwów 1933.

³ *Skład osobowy Akademii Medycyny Weterynaryjnej na rok akademicki 1924/25 do 1933/34*, Lwów 1924–1933, za: *Historia szkolnictwa, oświaty i wychowania na ziemiach odłączonych II Rzeczypospolitej — Kresach Południowo-Wschodnich*, t. 13, oprac. J. Kowalczuk, Kraków 2015, s. 671.

⁴ W. Gibasiewicz, *Lekarze weterynarii ofiary II wojny światowej*, Warszawa 2011, s. 145.

-Chrobak. „Był operowany w Pradze i cudem uratowany. Przechodził długą rehabilitację i został z powodu stanu zdrowia zwolniony z wojska. Z Pragi pojechał do Bielska-Białej, gdzie czasowo przebywała rodzina. Wraz z nią w 1917 roku wrócił do Lwowa”.

O studiach może być mowa dopiero w 1919 roku, kiedy to uczelnie lwowskie wznawiają swoją działalność. Dwudziestodwuletni wówczas Edward nie poszedł w ślady ojca i brata, lecz rozpoczął studia w roku akademickim 1919/20 w Akademii Rolniczej w Dublanach, którą w 1920 roku, wraz z Wyższą Szkołą Lasową, włączono jako Wydział Rolniczo-Leśny do Politechniki Lwowskiej. Zdolnego studenta zatrudnia w charakterze p.o. młodszego asystenta prof. Marian Górski w Katedrze Chemii Rolnej i Uprawy Roślin Politechniki Lwowskiej. Hamerski kończy studia z dyplomem inżyniera rolnika w 1922 roku i zostaje w katedrze w charakterze asystenta⁵.

W 1925 roku zmienia swoje zainteresowania i rozpoczyna studia w lwowskiej Akademii Medycyny Weterynaryjnej, którą kończy w 1930 roku z notą celującą i z tytułem lekarza weterynarii. Także latach 1925–1930 łączy studia z pracą: w latach 1925–1926 pracuje jako starszy asystent w Klinice Chorób Wewnętrznych Akademii, a następnie przechodzi do Zakładu Chemii Lekarskiej i Patologii Ogólnej, kierowanej przez prof. Wacława Moraczewskiego⁶.

W 1930 roku żeni się z Anną (1906–1953), córką sędziego Edwarda Nahlika (z relacji Barbary Hamerskiej-Chrobak). Z własnoręcznie napisanego życiorysu Anny Hamerskiej dowiadujemy się, że w latach 1918–1924 uczyła się ona w liceum we Lwowie, po maturze ukończyła roczny kurs buchalterii i zatrudniła się w 1925 roku w dziale telegraficznym na poczcie we Lwowie — pracę kontynuowała aż do zamążpójścia. Akta osobowe Anny odnotowują nieznaną biografom fakt: wyjazd młodego małżeństwa w 1930 roku do Wiednia. Edward Hamerski został tam skierowany na dziewięciomiesięczny staż naukowy. Niestety nie udało się ustalić w jakiej placówce⁷.

Po ukończeniu studiów w Akademii Weterynaryjnej w 1931 roku Edward Hamerski przez rok pracuje w aptece akademii, a w 1932 zostaje starszym asystentem w Zakładzie Chorób Wewnętrznych i Zakaźnych macierzystej uczelni i prowadzi wykłady na I roku studiów z propedeutyki klinicznej cho-

⁵ P. Wyrost, B. Gancarz, *Dr hab. Edward Hamerski (1897–1941) — ofiara kaźni profesorów lwowskich w 1941 r.*, „Medycyna Weterynaryjna” 51, 2001, nr 9, s. 694–695.

⁶ *Skład osobowy Akademii Medycyny Weterynaryjnej w roku akademickim 1924/25–1931/32*, za: *Historia szkolnictwa, oświaty i wychowania...*, s. 671.

⁷ Akta osobowe Anny Edwardowny Hamerskiej w Instytucie Medycyny Weterynaryjnej w Lwowie — 1 sierpnia 1944–26 kwietnia 1946, fond 13/69. Za udostępnienie wszystkich przywoływanych tutaj skanów dziękuję prezesowi Okręgowej Izby Lekarsko-Weterynaryjnej w Olsztynie panu Zbigniewowi Wróblewskiemu.

rób wewnętrznych. Zakładem i kliniką kieruje prof. Zygmunt Markowski, z którym Edward Hamerski wiąże swoją karierę naukową aż do 1941 roku⁸.

Zaczęło się od koni...

Poświęćmy naszą uwagę jednej z czterech istniejących we Lwowie uczelni, będącej nieco w cieniu Uniwersytetu i Politechniki. Początek Akademii Medycyny Weterynaryjnej datuje się na 1880 rok, kiedy to dekret cesarza Franciszka Józefa powołał do życia we Lwowie szkołę o nazwie (w tłumaczeniu dosłownym): Szkoła Weterynarii i Szkoła Kucia Koni, w połączeniu z Zakładem Leczenia Zwierząt. W c.k. Austrii istniały tylko dwie szkoły weterynaryjne — w Wiedniu i w Budapeszcie. Lwowska miała być zorganizowana na ich wzór⁹.

Galicja była krajem rolniczym i zacofanym gospodarczo. Jej mieszkańcy utrzymywali się z uprawy roślin i hodowli zwierząt. Nadto armia austriacka, której podstawą była kawaleria, potrzebowała zdrowych koni: 50 tysięcy w czasie pokoju i 175 tysięcy w czasie wojny¹⁰. Koń był zwierzęciem pociągowym w gospodarstwach rolnych i w komunikacji. Nie tylko konie potrzebowały opieki lekarskiej, ale także inne zwierzęta. Pod koniec XIX wieku zaczął się rozwijać na skalę przemysłową chów drobiu, ryb czy bydła rzeźnego. Hodowle trafiły szerzące się epidemie i masowe pomory zwierząt.

Dekret cesarski był ukoronowaniem wieloletnich zabiegów grona profesorskiego z Katedry Chorób Zwierząt Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Lwowskiego, którzy słali do Wiednia memoriały z prośbą o powołanie specjalistycznej szkoły weterynaryjnej. Urzeczywistniał też uchwałę Sejmu Galicyjskiego z 1871 roku w tej sprawie¹¹. Ideę tę popierali właściciele ziemscy, którzy w upowszechnianiu wiedzy upatrywali czynnik sprawczy w podnoszeniu plonów i intensyfikacji hodowli. Nie bez znaczenia był też fakt, że uczelnia na miejscu zwalniała rodziców z konieczności posyłania dzieci na zagraniczne studia, głównie do Wiednia lub Niemiec.

Organizację szkoły (dwóch profesorów, po jednym adiunkcie, nauczycielu kucia koni oraz asystencie anatomii opisowej i patologii, a także trzy docentury nauk przyrodniczych) określała ustawa z 1873 roku o organizacji zakładów akademickich w c.k. monarchii. Pieczę nad szkołą miało Ministerstwo Wyznań i Oświaty w Wiedniu, dyrektora i profesorów mianował cesarz, języ-

⁸ *Skład osobowy Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie w roku akademickim 1932/33*, Lwów 1932.

⁹ H. Kadyi, *Rozwój działalności c. k. Szkoły Weterynarii we Lwowie od jej założenia w r. 1881 aż do końca roku szkolnego 1893/4*, Lwów 1895, s. 1.

¹⁰ „Przegląd Weterynarski” 1887, nr 5, s. 108.

¹¹ A. Perenc, *Historia leczenia zwierząt w Polsce*, Toruń 1936, s. 253.

kiem wykładowym zaś był polski. Początkowo nauka trwała sześć semestrów i kończyła się dyplomem lekarza weterynarii, który dawał prawo praktyki we wszystkich krajach monarchii austriackiej¹². Dla Galicjan szkoła była bezpłatna, cudzoziemcy wpłacali 20 zł za semestr. Pierwsze zajęcia odbyły się w roku 1881¹³.

Akademia

Status szkoły wyższej i tytuł Akademii Weterynaryjnej nadano uczelni w 1897 roku; przeszła ona wówczas reformę studiów. Od 1908 roku miała już prawo wybierania przez grono profesorskie rektora, prawo habilitowania oraz nadawania stopni doktora. Zmieniono wówczas zasady przyjmowania na studia — wymagana była matura i dobry stan zdrowia oraz pomyślnie zdany egzamin wstępny. Studia były czteroletnie i kończyły się dyplomem lekarza weterynarii¹⁴. Z prasy ówczesnej dowiadujemy się, że

przy zakładzie powstał fundusz im. Cesarza Franciszka Józefa wynoszący 10 tys. koron, z którego jeden słuchacz otrzymuje stypendium 200 koron. Grono profesorów wyjechało ponadto 7 stypendiów krajowych po 500 koron i 3 rządowe po 600 koron. Słuchacze z Czech, Morawy i Chorwacji otrzymują stypendia od swoich krajów¹⁵.

Akademia mieściła się we Lwowie przy ulicy Kochanowskiego 67. Na potrzeby szkoły została zakupiona ze środków Wydziału Krajowego osiemnastomorgowa działka wraz z zabudowaniami, które były niegdyś mieszkaniami, a potem mieściła się w nich fabryka wyrobów metalowych¹⁶.

Z okazji jubileuszu Akademii Weterynaryjnej „Nowości Ilustrowane” donosiły:

Całe 25 lat upłynęło na staraniach o pomnożenie sił nauczycielskich, asystentów, demonstratorów itd. Usiłowania te odniosły znaczny już sukces, bo budżet zakładu, który po założeniu wynosił 34 tys. koron, podniósł się do tego czasu czterokrotnie i dochodzi dziś do 130 tys. koron. Personel nauczycielski, składający się pierwotnie z 3 profesorów, jednego nauczyciela, liczy obecnie 7 profesorów, 6 docentów, 7 asystentów, 3 demonstratorów... stworzono klinikę ambulatoryjną i bibliotekę, która zgromadziła tak cenne i liczne zbiory, że śmiało może konkurować z akademiami zagranicznymi¹⁷.

Po reformie w 1897 roku była to placówka o wysokim poziomie nauczania. Kadre dydaktyczną w dziedzinie chemii, botaniki i fizyki zasilali profesorowie Uniwersytetu i Politechniki. Akademia Weterynaryjna, jako jedyna

¹² *Ibidem*, s. 254.

¹³ H. Kadyi, *op. cit.*, s. 11.

¹⁴ A. Perenc, *op. cit.*, s. 263.

¹⁵ „Nowości Ilustrowane” 4, 1907, nr 30, s. 2.

¹⁶ H. Kadyi, *op. cit.*, s. 2.

¹⁷ „Nowości Ilustrowane” 4, 1907, nr 30, s. 1.

w tej części Europy, przyciągała studentów z zagranicy, głównie z krajów monarchii austriackiej. Do 1918 roku kształciło się w Akademii około tysiąca studentów¹⁸. W latach 1885–1918 Akademia wykształciła 511 lekarzy weterynarii, promowała ośmiu doktorów medycyny, jednego doktora filozofii i jednego doktora farmacji¹⁹.

Wysoki poziom był efektem założeń kierownictwa uczelni, które na pierwszym planie stawiało prowadzenie badań naukowych. Środowisko Akademii powołało między innymi w 1896 roku pierwsze na ziemiach polskich czasopismo naukowe poświęcone lecznictwu zwierząt i hodowli — „Przegląd Weterynarski”, który — pod zmienionym w latach dwudziestych XX wieku tytułem na „Przegląd Weterynaryjny” — ukazuje się do dziś. Wysoki poziom publikacji zapewniali jego redaktorzy naczelni, wybitni uczeni tamtego czasu, między innymi: prof. Józef Szpilman, pierwszy rektor Akademii, stażysta u Roberta Kocha, bakteriolog; Stanisław Królikowski-Poraj, chirurg; Henryk Kadyi, kierownik Katedry Anatomii na Uniwersytecie Lwowskim. Pisali do tego czasopisma autorzy z wszystkich trzech zaborów, publikując wyniki swoich badań i dzieląc się doświadczeniem praktycznym. Zamieszczano też przedruki i omówienia z fachowej prasy zagranicznej.

Profesorowie Akademii powołali też pierwsze na ziemiach polskich zrzeszenie społeczno-zawodowe lekarzy weterynarii — Galicyjskie Towarzystwo Weterynarskie — jako samorząd zawodowy²⁰. Towarzystwo, które zrzeszało niemal wszystkich lekarzy weterynarii na terenie Małopolski, „dążyło do rozbudowy ruchu naukowego, walczyło o reformy szkolnictwa weterynaryjnego, zwalczało partactwo, starało się o poprawę bytu zawodu”²¹.

W czasie I wojny światowej działalność Akademii Weterynaryjnej przeżywały przesuwające się fronty. Podczas okupacji Lwowa, od września 1914 do lipca 1915 roku, była ona zamknięta, a jej mienie zostało uratowane dzięki profesorom i asystentom uczelni. Spore ich grono szczęśliwie przeżyło wojnę i swoje doświadczenie mogło przekazać następcom. W pierwszym po wojnie roku akademickim 1921/1922 profesorowie ci rozpoczęli wykłady i kierowali zakładami. Ciągłość uczelni nie została przerwana.

¹⁸ S.T. Sroka, *Nauki weterynaryjne we Lwowie do roku 1945*, Rzeszów 1999, s. 97.

¹⁹ L. Lewandowski, *Akademia Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie*, <https://www.lwow.home.pl/semper/wet.html> (dostęp: 20.10.2019).

²⁰ W. Chrzanowska, *Osiągnięcia i działalność naukowa polskiej uczelni weterynaryjnej we Lwowie w latach 1881–1939*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej we Wrocławiu. Rozprawy” 1994, nr 186, s. 88.

²¹ A. Perenc, *op. cit.*, s. 396.

Jak kształcić weterynarzy?

U początków II Rzeczypospolitej toczył się spór o kształt szkolnictwa wyższego. Profesorowie Akademii wysłali memoriał do Wydziału Medycznego z postulatem przyłączenia jej do Uniwersytetu Lwowskiego²² — nie było nań pozytywnej reakcji. Ostatecznie ustawą z 13 lipca 1920 roku o kształtowaniu organizacji szkół wyższych, zabezpieczono jej odrębny status jako uczelni państwowej. Do 1927 była ona jedyną uczelnią w Polsce kształcącą lekarzy weterynarii²³.

W latach 1920–1923 uczelnia reformuje swój program nauczania, zbliżając go do potrzeb gospodarki. W badaniach i dydaktyce położono większy nacisk na zwalczanie chorób zakaźnych, higienę — w tym produktów spożywczych — oraz na hodowlę i produkcje zwierząt. Podstawą programu była szeroka wiedza przyrodnicza przyszłych weterynarzy, przygotowywanych do praktyki lekarskiej, ale i do prowadzenia samodzielnych badań naukowych. Na pierwszych latach wprowadzono zajęcia z genetyki, embriologii, chemii lekarskiej, anatomii, botaniki, fizyki oraz wydłużono studia do lat czterech i pół roku — ostatnie dwa lata były poświęcone przedmiotom *stricto* lekarskim i praktyce klinicznej. Przygotowywano też lekarzy do służby weterynaryjnej — na przykład kontroli targowej produktów spożywczych czy bakteriologicznego badania mięsa, a także uczono elementów prawa w zakresie weterynarii sądowej. Warunkiem uzyskania absolutorium było dwukrotne odbycie praktyk wakacyjnych w fermach hodowlanych. Zasady programowe lwowskiej uczelni zostały później przyjęte przez inne uczelnie weterynaryjne w Polsce²⁴. Na budżet uczelni składały się opłaty studenckie, dochody z usług weterynaryjnych oraz dotacje rządowe.

Zachowało się niewiele dokumentów dotyczących struktury organizacyjnej Akademii. Ulegała ona wielokrotnej zmianie, przybywało katedr wraz z rozwojem nowych dziedzin wiedzy. Na przykład w *Sprawozdaniu ze stanu i czynności Akademii Medycyny Weterynaryjnej za rok akademicki 1934/35*²⁵ zapisano: bibliotekę, aptekę oraz 17 zakładów i klinik: Anatomii Patologicznej (kierownik Aleksander Zakrzewski), Anatomii Porównawczej (kierownik Antoni Bant), Anatomii Topograficznej (*vacat*), Botaniki i Rolnictwa (kierownik Bronisław Janowski), Chemii Lekarskiej i Patologii Ogólnej (kierownik Wacław Moraczewski), Chemii Ogólnej i Nauki o Mleku (kierownik

²² Archiwum UJK, fond 26, opis 10, nr 432.

²³ L. Lewandowski, *op. cit.*

²⁴ S.T. Sroka, *op. cit.*, s. 114.

²⁵ *Sprawozdanie ze stanu i czynności Akademii Medycyny Weterynaryjnej za rok akademicki 1934/35*, Lwów 1935, s. 12.

Stanisław Niemczycki), Chorób Kończyn i Poliklinika Chirurgiczna (kierownik Kazimierz Szczudłowski), Farmakologii i Toksykologii (kierownik Wincenty Skowroński), Fizjologii (kierownik Andrzej Klisiecki), Histologii i Embriologii (kierownik Jerzy Alexandrowicz), Hodowli Zwierząt (kierownik Tadeusz Olbrycht), Kliniki Położniczej (kierownik Kazimierz Szczudłowski), Mikrobiologii (kierownik Stanisław Legerzyński), Nauki o Środkach Spożywczych Pochodzenia Zwierzęcego (kierownik Alfred Trawiński), Patologii i Terapii Szczegółowej Chorób Chirurgicznych (kierownik Stefan Gajewski), Zoologii z Parazytologią i Biologii Ogólnej (kierownik Gustaw Poluszyński) oraz Patologii i Terapii Szczegółowej Chorób Wewnętrznych i Zaraźliwych (kierownik Zygmunt Markowski).

W 1937 roku Akademia zakupiła pałacyk Turkułów — Camello i teren przy ulicy Piekarskiej 50, co poprawiło warunki lokalowe uczelni. Wcześniej wybudowano dom studencki przy ulicy Stelmacha 1, zmodernizowany również został budynek Anatomii Porównawczej. W 1938 roku Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przyznało uczelni kredyt w wysokości 200 tysięcy zł na budowę klinik, w związku z tym natychmiast rozpoczęto roboty przygotowawcze. Wojna pokrzyżowała te plany. Na rok przed jej wybuchem kadra naukowa Akademii liczyła: 15 profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych, 6 adiunktów, 16 starszych asystentów, 5 młodszych asystentów i 15 zastępców asystentów²⁶. Jednym z adiunktów był wówczas Edward Hamerski.

Etapy kariery naukowej

Edward Hamerski miał dwóch mistrzów, którzy ukształtowali go jako człowieka i naukowca: prof. Wacława Damiana Moraczewskiego (1867–1950) i prof. Zygmunta Markowskiego (1872–1951). Obydwaj byli wielkimi osobowościami i jednocześnie bardzo się różnili. Moraczewski był typem uczonego niezaangażowanego ani społecznie, ani politycznie, skupionego na badaniach i dydaktyce (choć w latach 1925–1927 przyjął godność rektora). Był koneserem sztuki (bogata kolekcja obrazów Jacka Malczewskiego), znawcą kultury Huculszczyzny (to on odkrył poetę ukraińskiego Wasyla Stefanyka), przyjacielem Jana Kasprowicza i Stanisława Przybyszewskiego.

Markowski przeciwnie — prócz wykładów, badań, zajęć w klinice, znajdował czas na wiele innych aktywności, jak na przykład nadzór nad największymi oborami zarodowymi Podola i Ukrainy w Winnicy. Organizował wielkie wystawy rolnicze, kursy ziemiańskie, kierował dwoma periodykami nauko-

²⁶ *Sprawozdanie ze stanu i czynności Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie za rok akademicki 1937/38*, Lwów 1938, s. 7.

wymi: w latach 1920–1939 „Przeglądem Weterynaryjnym” i stworzonymi przez siebie w 1923 roku „Rozprawami Biologicznymi z zakresu Medycyny Weterynaryjnej, Rolnictwa i Hodowli” — czasopismem naukowym Akademii.

Hamerski, po pierwszych doświadczeniach w Politechnice Lwowskiej, kontynuował pracę naukową jako student Akademii, a jednocześnie asystent w latach 1925–1930 w Zakładzie Chemii Lekarskiej i Patologii Ogólnej kierowanej przez Wacława Moraczewskiego, który był najstarszym członkiem grona profesorskiego w Akademii Medycyny Weterynaryjnej. Zanim osiadł na stałe we Lwowie, studiował chemię na politechnice i medycynę w Zurychu — obie uczelnie ukończył z tytułem doktora. Tam kierował przez trzy lata pracownią chemiczną kliniki internistycznej. Sam zgłosił się do udziału w zwalczaniu epidemii cholery w Messynie (1909), w czasie I wojny światowej pracował natomiast w szpitalu garnizonowym w Linzu. „Znał »samego« Lenina, był lekarzem cesarskim na dworze w Petersburgu” — pisze o nim student²⁷. Habilitował się w 1918 roku na Uniwersytecie Lwowskim z chemii lekarskiej i w 1921 roku objął Katedrę Chemii i Nauki o Żywieniu w Akademii Medycyny Weterynaryjnej. Opublikował ponad 180 prac (w tematyce fizjologii, chemii organicznej, gruczołów wydzielania wewnętrznego), były one drukowane w języku polskim, francuskim, niemieckim, włoskim i rosyjskim w polskiej i zagranicznej prasie naukowej. Był autorem kilku podręczników²⁸.

Zakład Chemii Lekarskiej i Patologii Ogólnej w interesującym nas okresie prowadził badania nad patologią skurczu mięśniowego, zachowaniem moczników w ustroju oraz składem krwi i mięśni w hemoglobinemii porażennej u koni²⁹. Hamerski musiał brać bardzo aktywny i znaczący udział w tych eksperymentach, skoro w 1929 roku drukuje wraz z Moraczewskim artykuł w „Biochemische Zeitschrift”, wydawanym w Berlinie. Przypisywanie współautorstwa asystentów do artykułów profesorskich nie było w tamtych czasach powszechnie praktykowane, żeby nie powiedzieć, że było bardzo rzadkie³⁰.

Pracując już pod kierunkiem innego mistrza, w 1932 roku Hamerski publikuje wraz z prof. Moraczewskim jeszcze jeden artykuł, tym razem w organie Stowarzyszenia Przyrodników i Lekarzy Niemieckich — „Klinische

²⁷ Z. Jara, *Od Lwowa do Wrocławia. Od Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie do Wydziału Weterynaryjnego Akademii Rolniczej we Wrocławiu*, „Biuletyn DILWet” 10, 2000, nr 1, s. 32.

²⁸ S.M. Brzozowski, *Wacław Damian Moraczewski (1867–1950)*, internetowy Polski Słownik Biograficzny, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/waclaw-damian-moraczewski> (dostęp: 20.01.2020).

²⁹ *Sprawozdanie ze składu i czynności Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie za rok akademicki 1933/34*, Lwów 1934, s. 9.

³⁰ W. von Moraczewski, E. Hamerski, *Über die Quellung der Gelatine*, „Biochemische Zeitschrift” 209, 1929, nr 4–6, s. 1.

Wochenschrift”³¹. W Zakładzie Chemii Lekarskiej i Patologii Ogólnej Hamerski otrzymał gruntowne przygotowanie do dalszej kariery naukowej.

Z kolei w Zakładzie Patologii i Terapii Szczegółowej Chorób Wewnętrznych i Zaraźliwych, mieszczącym się przy ulicy Kochanowskiego 63, Edward Hamerski będzie pracował aż do swojej tragicznej śmierci. Zakład mieścił się w wynajętym budynku. Składał się z instytutu naukowego, kliniki i ambulatorium dla dużych zwierząt, kliniki małych zwierząt, ze zwierzyńca i biblioteki. Zakład rocznie prowadził zajęcia dla około 200 studentów³². Pomieszczenia nie były zbyt obszerne jak na rozległą działalność zakładu. Przykładowo, na klinikę chorób wewnętrznych dużych zwierząt składały się sala badań i dwa pomieszczenia kliniczne oraz boks z urządzeniem do podnoszenia koni, klinika zaś małych zwierząt gnieździła się w czterech pokojach, w których mieściło się 35 klatek i izolatka dla chorych zakaźnie zwierząt. W podobnej ciasnocie (jeden pokój!) pracowały ambulatoria, w których przyjmowano zwierzęta klientów prywatnych. Ambulatorium dużych zwierząt nie miało zaplecza i badania odbywały się na podwórzu bądź w klinicznej sali badań. Z zakładem połączona była pracownia rentgenowska, pracownia chemii klinicznej, pracownia do badania wydzielin i wydalin oraz biblioteka³³.

Zakładem kierował prof. Zygmunt Markowski, osoba o wielkim doświadczeniu i autorytecie. Był absolwentem lwowskiej Akademii Medycyny Weterynaryjnej (1895), praktykował jako lekarz powiatowy w Dąbrowie Tarnowskiej i we Lwowie. Studiował także medycynę na Uniwersytecie Lwowskim, którą ukończył w 1903 roku z dyplomem lekarza; w 1906 habilitował się z interny zwierzęcej. Odbywał praktyki zootechniczne w Szwajcarii, Holandii, Niemczech i Francji. W czasie I wojny światowej pracował w Klinice Chorób Nerwowych i Umysłowych u prof. Wagnera-Jauregga w Wiedniu. W 1919 roku został profesorem zwyczajnym Akademii Weterynaryjnej we Lwowie, a jednocześnie nadzorował jako inspektor Towarzystwa Rolniczego w Winnicy największe hodowle zarodowe Podola i Ukrainy. W 1920 roku został wybrany na rektora Akademii Weterynaryjnej. Jej los zawisł w tym czasie na włosku — grono profesorskie uszczuplone zostało o połowę, gdyż ciągu trzech lat zmarło nagle sześciu profesorów. Jego umiejętność zjednywania ludzi, energia i przedsiębiorczość nie tylko pozwoliły zażegnać kryzys, ale były motorem działań (w drugiej kadencji rektorskiej w latach 1927–1930) na rzecz reorganizacji uczelni w związku z nowymi programami nauczania.

³¹ W. Moraczewski, S. Grzycki, E. Hamerski, *Hofmeistersche Reihe und Diurese*, „Klinische Wochenschrift” 11, 1932, nr 47, s. 1945–1947.

³² *Szkoły wyższe Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1930, s. 154.

³³ S.T. Sroka, *op. cit.*, s. 120.

Był autorem wielu prac z anatomii porównawczej zwierząt oraz hodowli i profilaktyki sanitarnej, a także z zakresu badań nad gruźlicą i wścieklizną³⁴.

Adiunkt i docent

Pod kierownictwem Markowskiego przez dziewięć lat rozwijał swoje badania Edward Hamerski, zanim w 1940 roku usamodzielniał się. W roku 1931 publikuje wraz z asystentem z Zakładu Anatomii Patologicznej Mieczysławem Grabowieckim pracę zatytułowaną *Przypadek cukrzycy u psa*³⁵. Jest to obszerny opis kliniczny chorego na cukrzycę psa, który padł w Zakładzie, co dało możliwość sekcyjnego zbadania zmian patologicznych i postawienie diagnozy bezpośredniej przyczyny śmierci.

W *Sprawozdaniu ze stanu i czynności Akademii Medycyny Weterynaryjnej za rok 1933/34* czytamy:

Zakład prowadzi badania nad stanami niedokrwistości u koni o charakterze zakaźnym, chronicznymi schorzeniami skóry u psów, zakaźnymi schorzeniami zaburzeń przewodu pokarmowego, katarami dolnych dróg moczowych u psów oraz leczeniem zaburzeń układu pokarmowego u koni, przebiegającej pod objawami niedrożności³⁶.

Praca doktorska Edwarda Hamerskiego pod tytułem *Zaburzenia przewodnictwa przedsionkowo-komorowego u koni na tle bloku zupełnego*, obroniona w 1933 roku, wykracza poza program zakładu Markowskiego i jest raczej kontynuacją zainteresowań badawczych zapoczątkowanych jeszcze pod kierunkiem prof. Moraczewskiego³⁷. Dotyczy ona niemiarowej czynności serca u koni o różnym podłożu. Właściwe rozpoznanie przyczyn takich schorzeń miało nie tylko znaczenie naukowe, ale także praktyczne, na przykład przesądzające w sprawach wojskowych czy sądowych. Posługując się nowoczesnymi metodami (między innymi elektrokardiografią, flebografią), Hamerski przeprowadza analizę mechanizmu nieskoordynowanej pracy przedsionków i komór serca i skutków tego dla organizmu zwierzęcia, jak również skuteczności stosowania różnych terapii w tym schorzeniu.

Pod dyplomem doktorskim Hamerskiego jako promotorzy podpisali się: prof. Tadeusz Olbrycht, specjalista w dziedzinie genetyki i rozrodu, prof.

³⁴ S.M. Brzozowski, *Zygmunt Markowski (1872–1951)*, internetowy Polski Słownik Biograficzny, <https://www.ipsb.iolab.pl/a/biografia/zygmunt-markowski> (dostęp: 16.01.2020).

³⁵ E. Hamerski, M. Grabowiecki, *Przypadek cukrzycy u psa*, „Przegląd Weterynaryjny” 44, 1931, nr 3, s. 179–184.

³⁶ *Sprawozdanie ze stanu i czynności Akademii Medycyny Weterynaryjnej za rok 1933/34*, Lwów 1935, s. 12.

³⁷ E. Hamerski, *Zaburzenia przewodnictwa przedsionkowo-komorowego u konia na tle bloku zupełnego*, „Rozprawy Biologiczne z zakresu Medycyny Weterynaryjnej, Uprawy i Hodowli” 11, 1933, nr 1, s. 46.

Kazimierz Szczudłowski, kierownik Kliniki Chirurgicznej, a także prof. Zygmunt Markowski jako rektor (dyplom znajduje się w posiadaniu córki Barbary Hamerskiej-Chrobak). Po uzyskaniu stopnia doktora w 1933 roku Edward Hamerski zostaje adiunktem. W następnym roku akademickim zmieniają się nieco zadania zakładu prof. Markowskiego. Dochodzą badania nad nosówką, nużycą u psów oraz badania nad schorzeniami wywołanymi przez bakterie paradurowe u kotów³⁸.

W latach 1934–1935 we Lwowie panowała epidemia kociej grypy (na przykład w Samborze wyginęły wszystkie koty). Przebiegowi tej choroby dr Hamerski poświęcił pracę *Zakaźne zapalenie jelit u kotów*³⁹. Zawarł w nim nie tylko kliniczny opis choroby i zmian patologicznych, ale także opis doświadczenia przeprowadzonego w Zakładzie, a polegającego na podaniu kotom szczepionki wyhodowanej z padłych zwierząt. Hamerski, przytaczając wyniki badań z Niemiec, Czech, Francji czy Włoch, wykluczył salmonellę jako przyczynę epidemii zapalenia jelit i wskazał na jakąś inną, nieznaną bakterię przesączalną. Można tylko domniemywać, czy gdyby dysponował lepszym laboratorium, zdołałby ustalić jaką (dziś wiadomo, że to beztlenowa pałeczka *Clostridium difficile*). Spośród lwowskich uczelni Akademia Medycyny Weterynaryjnej była najsłabiej wyposażona⁴⁰.

W roku 1935 Hamerski publikuje artykuł *Niedokrwistość o charakterze zapalnym u koni — na podstawie materiału kliniki z lat 1934–1935*⁴¹. Uczony próbuje znaleźć metodę diagnozowania koni, które choć z pozoru zdrowe, są jednak źródłem zakażeń. Diagnostyka pozwoliłaby na izolację tych osobników jako sposób zapobiegania rozprzestrzenianiu się choroby, na którą nie było lekarstwa. Anemia zaraźliwa została przywleczona do Polski w czasie I wojny światowej (rewindykacja koni z Niemiec, gdzie choroba ta była szeroko rozpowszechniona), przenosiła się poprzez wydaliny i wydzieliny zwierząt. Hamerski przedstawia charakterystyczny obraz krwi u chorych osobników i stwierdza, że badania hematologiczne mogą być pomocne w diagnostyce.

W 1936 roku publikuje artykuł *Neurencephalomyelitis enzootica (neurolymphamatis) gallinarum*⁴². Była to publikacja ważna, bo w związku

³⁸ Sprawozdanie ze stanu i czynności Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie za rok akademicki 1935/36, Lwów 1936, s. 12.

³⁹ E. Hamerski, *Zakaźne zapalenie jelit u kotów*, „Przegląd Weterynaryjny” 49, 1936, nr 9, s. 513–526.

⁴⁰ B. Jaczewski, *Polityka naukowa państwa polskiego w latach 1918–1939*, Warszawa 1978, s. 35.

⁴¹ E. Hamerski, *Niedokrwistość o charakterze zakaźnym u koni (na podstawie materiału kliniki z lat 1934–1935)*, „Rozprawy Biologiczne z zakresu Medycyny Weterynaryjnej, Rolnictwa i Hodowli” 13, 1935, nr 1–2, s. 202.

⁴² E. Hamerski, *Neuroencephalomyelitis enzootica (neurolymphomatosis) gallinarum*, „Przegląd Weterynaryjny” 53, 1938, nr 11, s. 796.

z modernizacją hodowli drobiu w kierunku dużych ferm tak zwana choroba Mareka (węgierski lekarz József Marek odkrył ją w 1907 roku) zaczęła pojawiać się także w Polsce. Jej przyczyną był wirus opryszczki, który atakował układ nerwowy i inne narządy szczególnie młodych kur, a objawiał się paraliżem skrzydeł, nóg i ogona, powodując masowe padnięcia, co powodowało duże straty w hodowli. Hamerski zamieszcza w artykule obszerny przegląd literatury zagranicznej, ustala odmianę choroby w polskich warunkach i proponuje, wobec braku nazewnictwa, polski termin na to schorzenie — „postępujące porażenie kur”.

Niewiele zachowało się źródeł potwierdzających udział adiunkta Hamerskiego w zjazdach naukowych, ale według informacji przekazanych przez rodzinę, wygłosił wiele odczytów i wykładów dla szerokiej publiczności i na posiedzeniach Zrzeszenia Lekarzy Weterynarii RP. W lipcu 1937 roku wziął na przykład udział w XV Zjeździe Przyrodników i Lekarzy Polskich, który odbywał się we Lwowie. Wygłosił tam 5 lipca referat zatytułowany *Encephalitis u koni*, w którym szczegółowo przedstawiał „część kliniczną i badania hematologiczne, zaznaczając, że spotykane u nas schorzenia koni, przebiegające wśród objawów zapalenia mózgu, nie jest typową chorobą bornajską. W dyskusji głos zabiera płk dr Marczewski, prof. dr Zakrzewski, Parens, dr Hamerski”⁴³. W październiku 1938 roku wygłasza na posiedzeniu Zrzeszenia Lekarzy Weterynarii RP we Lwowie wykład *Zakaźne porażenie kur*⁴⁴.

W latach 1936–1938 Edward Hamerski pracuje nad rozprawą habilitacyjną i drukuje ją w „Rozprawach Biologicznych”⁴⁵. W publikacji tej, zatytułowanej *Zakaźne zapalenie mózgu u koni występujące we wschodnich województwach Polski*, zawarł doświadczenia i badania związane z pojawieniem się w 1935 roku we Wschodniej Małopolsce epidemii. Na materiale pochodzącym z ognisk choroby w powiecie sokalskim, rudeckim i drohobyckim, gdzie padło 50–90% koni, opisał jej obraz kliniczny, udowodnił, że choroba ta nie jest identyczna z tak zwaną chorobą bornajską. Wnioskował, że jej przyczyną jest jakiś zarazek przesączalny o właściwościach neurotropowych. Zapalenie mózgu występuje w miejscowościach o glebie podmokłej, malarycznej, u koni używanych w gospodarstwach rolnych, co wskazuje na to, że szerzy się za pośrednictwem zakażonej wody i owadów, występuje bowiem w okresach, kiedy konie przebywają na pastwiskach. Wiemy z kartki pocz-

⁴³ „Przegląd Weterynaryjny” 52, 1937, nr 7, s. 430.

⁴⁴ *Sprawozdanie ze składu i czynności Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie za rok akademicki 1937/38*, Lwów 1938, s. 9.

⁴⁵ E. Hamerski, *Zakaźne zapalenie mózgu u koni występujące we wschodnich województwach Polski*, „Rozprawy Biologiczne z zakresu Medycyny Weterynaryjnej, Rolnictwa i Hodowli” 16, 1938, nr 1–4.

towej matki Marii Hamerskiej, cytowanej na wstępie artykułu, że Edward Hamerski kolokwium habilitacyjne miał 16 lutego 1939 roku.

W latach 1932–1939 jako adiunkt prowadził wykłady z propedeutyki kliniki chorób wewnętrznych dla studentów pierwszego roku studiów (trzy godziny tygodniowo we wszystkich trymestrach) i ćwiczenia z tego zakresu⁴⁶, a także na czwartym roku studiów przez trzy semestry dwie godziny tygodniowo ćwiczenia epizootiologiczne na materiale klinicznym⁴⁷.

Okupacja sowiecka

Wojska radzieckie do Lwowa wkraczają 22 września 1939 roku. Władze okupacyjne zachowują pozory normalności. Podstawa materialna Akademii nie została naruszona, nie było ewakuacji ani grabieży. Dawne grono nauczycieli akademickich zobowiązano do przygotowania zajęć. Kadra akademicka liczy bolesne wojenne straty — do pracy nie zgłosiło się dziewięciu pracowników naukowych; jedni z polskim wojskiem dostali się na Zachód, innych jako jeńców wywieziono do Rosji — niektórzy z nich zginęli w Katyniu, inni dostali się do armii Andersa⁴⁸.

W grudniu 1939 roku władze sowieckie przekształcają Akademię we Lwowski Instytut Weterynaryjny. Kierownikiem Instytutu został Iwan Czynczenko, przysłany z Rosji wraz z gronem „młodych uczonych radzieckich”, głównie prowadzących przedmioty polityczne, oraz lektorów języków rosyjskiego i ukraińskiego⁴⁹. Struktura uczelni zmieniła się w niewielkim stopniu. Pracę podjęło 14 profesorów, 14 docentów, 7 asystentów, 7 młodszych asystentów i 6 laborantów⁵⁰.

Władze sowieckie stworzyły też listy mobilizacyjne na wypadek wojny. Zachował się w archiwum Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie taki wykaz z 9 maja 1940 roku, obejmujący 56 pracowników. Na jego podstawie można ustalić liczbę katedr i obsadę osobową, poświadczoną własnoręcznymi wpisami danych z paszportów. Ponieważ zawarte w niej informacje nie we wszyst-

⁴⁶ *Akademia Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie. Przepisy w sprawie wpisów kandydatów na I rok, przepisy ogólne, skład osobowy, zakłady naukowe i program wykładów w roku akademickim 1931/32–1939/40*, Lwów 1931–1939.

⁴⁷ Wpis dr. Hamerskiego do indeksu nr 3036 w roku akademickim 1936/37. Akta przechowane w Instytucie Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie, bez numeracji — skan nadesłany przez Zdzisława Wróblewskiego.

⁴⁸ Z. Ewy, *Losy Akademii Medycyny weterynaryjnej we Lwowie w latach 1939–1945*, [w:] *Lwowskie środowisko naukowe w latach 1939–1945*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Warszawa 1993, s. 85.

⁴⁹ L. Lewandowski, *op. cit.*

⁵⁰ S.T. Sroka, *op. cit.*, s. 249.

kich szczegółach pokrywają się z obsadą katedr ustaloną na przykład przez S.T. Srokę, warto je odnotować. Zatem według listy:

— Katedra Mikrobiologii — kierownik: prof. Edward Mikulaszek; pracownicy: doc. Aleksander Ratomski, asystent Rudolf Skurski, aspirant Terlecki;

— Katedra Anatomii Ogólnej — kierownik: doc. Gałęcki, pracownik: aspirant Pyłypeć;

— Katedra Anatomii Patologicznej — kierownik: prof. Aleksander Zakrzewski; pracownicy: doc. Tadeusz Żuliński, asystent Cisowski, asystent Michalski, asystent Malingiewicz, asystent Mojzesowiczówna, asystent Stellmach, laborantka Łobarzewska;

— Katedra Embriologii — kierownik: doc. Zofia Sembratowa; pracownicy: asystent Kicia, asystent C. Wojciechowski;

— Katedra Fizjologii — kierownik: prof. Andrzej Klisiecki; pracownicy: doc. Wiesław Hołobut, starszy asystent Zbigniew Augustin;

— Katedra Anatomii Opisowej — kierownik: prof. Antoni Bant; pracownicy: asystent Kazimierz Myczkowski, asystent Ćwirinko, aspirant Olszewska, laborant Niżankowski;

— Katedra Chirurgii — kierownik: prof. Kazimierz Szczudłowski; pracownicy: doc. Tadeusz Moraw, asystent M. Wojciechowski, asystent Alfred Sense;

— Katedra Farmakologii — kierownik: prof. Wincenty Skowroński; pracownicy: doc. Adam Szwabowicz, asystent Dobrowolska, asystent Polimirski, aspirant Baran;

— Katedra Biochemii Lekarskiej i Patologii — kierownik: prof. Stefan Grzycki; pracownicy: asystent Zygmunt Ewy, asystent Henryk Krackowski, aspirant Mund-Rohatyn, aspirant Franciszek Wandokanty;

— Katedra Hodowli Zwierząt — kierownik: prof. Władysław Herman; pracownicy: asystent Dmytrenko, starszy laborant Borkowski;

— Katedra Chorób Wewnętrznych — kierownik: prof. Edward Hamerski; pracownicy: asystent Stanisław Smoliński, doc. Józef Parnes, asystent Gelb, aspirant L. Zajać, aspirant Roman;

— Katedra Higieny Mięsa — kierownik: *vacat*; pracownicy: asystent Kamiński, laborant Lesław Ogielski;

— Katedra Języków Obcych — kierownik: starszy wykładowca Stefanyk; wykładowcy: Ogonowska, Pryjma, Szawiak, Roman Eliasiewicz;

— Katedra Marksizmu-Leninizmu — kierownik: starszy wykładowca Koszko; wykładowca: Paszczenko;

— dyrektor: doc. Iwan Czynczenko⁵¹.

⁵¹ Wykaz dla Wojennego Narodnego Kommissariatu z dnia 9 maja 1940 roku, podpisany przez sekretarza K. Sokoła z adnotacją, że stopień wojskowy i numer formacji „BYC” należy wpisać z żółtej karty wojskowej dosłownie tak jak w karcie — to znaczy po ukraińsku i w tych

Na cytowanej liście nie ma podawanych w innych źródłach⁵² profesorów, na przykład prof. Zygmunta Markowskiego, kierującego Katedrą Chorób Zakaźnych, a także: prof. Wacława Moraczewskiego (z Katedry Biochemii Lekarskiej), prof. Gustawa Poluszyńskiego (z Katedry Zoologii), prof. Bronisława Janowskiego (kierownika Katedry Botaniki), prof. Alfreda Trawińskiego (kierownika Katedry Weterynaryjno-Sanitarnej Ekspertyzy Mięsa), prof. Stanisława Niemczyckiego (z Katedry Chemii Ogólnej). Niektórzy z nich z racji wieku nie podlegali obowiązkowi służby wojskowej, ale na przykład prof. Poluszyński czy prof. Trawiński byli wówczas w wieku poborowym.

Program uczelni oparto na przedwojennym programie studiów, ale poszerzono o dwa przedmioty: lektorat języka ukraińskiego i podstawy marksizmu (historia WKPB — Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików)). Zajęcia te były obowiązkowe zarówno dla profesorów, jak i studentów. Warto tu przytoczyć zabawną anegdotę. Kiedy „nasłany” wykładowca cytował Lenina, wstał prof. Wacław Moraczewski i oświadczył, że kiedy studiował w Szwajcarii, jako członek Polskiej Partii Socjalistycznej uczestniczył w zebraniach z udziałem Lenina i znał go osobiście. Dlatego uważa, że wywody prelegenta są niezgodne z prawdą. Jako jedyny został zwolniony z zajęć marksizmu-leninizmu⁵³.

Studenci byli podzieleni na grupy narodowościowe. Przeważali wśród nich wówczas Polacy (ponad połowa), reszta zaś stanowili Ukraińcy (34%) i Żydzi (12,5%)⁵⁴.

Edward Hamerski zostaje w 1940 roku mianowany profesorem i obejmuje kierownictwo Katedry Chorób Wewnętrznych. Czy tylko wykładał, czy też mógł prowadzić badania naukowe i publikował — nie udało się ustalić. Mistrz Hamerskiego, prof. Moraczewski, został po wojnie we Lwowie, drugi — prof. Markowski — przeżył niemiecką okupację w Krakowie, przyjechał do Wrocławia w październiku 1945 roku i zorganizował Wydział Weterynaryjny przy tworzącej się uczelni — Uniwersytecie i Politechnice we Wrocławiu. Był jego dziekanem i kierownikiem trzech katedr: Patologii i Terapii Chorób Wewnętrznych, Diagnostyki Chorób Wewnętrznych i Epizootologii⁵⁵.

samych skrótach. Archiwum Instytutu Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie, bez numeru, skan dokumentu otrzymany od Zbigniewa Wróblewskiego.

⁵² Z. Ewy, *op. cit.*, s. 88; S.T. Sroka, *op. cit.*, s. 249.

⁵³ Z. Ewy, *op. cit.*, s. 77.

⁵⁴ S.T. Sroka, *op. cit.*, s. 249.

⁵⁵ Z. Jara, *Zygmunt Markowski*, [w:] *Uczeni wrocławscy 1945–1979*, red. J. Trzynadłowski, Wrocław 1980, s. 332.

Okoliczności śmierci i dalsze losy rodziny

Państwo Hamerscy wynajmowali trzypokojowe, amfiladowe mieszkanie na trzecim piętrze w kamienicy u zbiegu ulic Zielonej i Stelmacha. Kamienica na rogu, nazywana Domem Asystenta, była własnością uczelni — mieszkali w niej studenci, a dwa mieszkania zajmowali profesorowie. Na drugim piętrze mieściło się mieszkanie Stanisława Tadeusza Niemczyckiego (1872–1943), profesora Akademii Medycyny Weterynaryjnej, kierownika Zakładu Chemii Ogólnej i Nauki o Mleku. Był on osobą bardzo znaną we Lwowie nie tylko jako uczony, ale także jako społecznik. Urządzał we Lwowie między innymi kursy mleczarskie i z zakresu higieny mięsa, działał w kuratorium oświaty w komisji dyscyplinarnej dla nauczycieli. Jako harc mistrz Rzeczypospolitej był bardzo bliskim współpracownikiem Michała Grażyńskiego — przewodniczącego Związku Harcerstwa Polskiego, a jednocześnie aktywnego polityka obozu sanacyjnego i wojewody śląskiego⁵⁶. Dlatego wydaje się wysoce prawdopodobna informacja, że o godzinie 23 w nocy 3 lipca 1941 roku hitlerowcy poszukiwali właśnie prof. Niemczyckiego, a nie Edwarda Hamerskiego, który nie był postacią politycznie zaangażowaną. Czy zatem prof. Hamerski został aresztowany przez pomyłkę? Taką informację przekazał starszej córce prof. Hamerskiego — Annie — prof. Antoni Bant. Według niego prof. Niemczyckiego nie było wówczas w domu⁵⁷. Profesor Bant (1891–1981) mógł być dobrze poinformowany. Od 1923 roku pracował w Akademii Medycyny Weterynaryjnej, kierował aż do końca wojny Zakładem Anatomii Porównawczej Zwierząt Domowych, dzielił z prof. Hamerskim wspólny los za okupacji sowieckiej (1939–1941), gdyż obydwaj byli zatrudnieni w tym czasie we Lwowskim Instytucie Weterynaryjnym.

Wiedzę o ostatniej godzinie zamordowanych w 1941 roku lwowskich profesorów dziś możemy czerpać tylko z publikowanych rozpraw, wspomnień i ustnych przekazów; te ostatnie zaś mogą być zniekształcone przez emocje. Córka prof. Niemczyckiego — dziewiętnastoletnia wówczas Wanda — tak w maju 2004 roku wspominała tę tragiczną noc:

W najgłębszych pokładach mojej pamięci, do której powracam rzadko i zawsze z niewytłumaczalnym lękiem, wyryty jest ten moment, kiedy nagle obudzona z najgłębszego snu, słyszę odgłos twardych, licznych kroków na naszej klatce schodowej pnących się do góry, krótkie zatrzymanie przed naszymi drzwiami, a nawet otarcie się o nie jakiegoś twardego przedmiotu, minięcie ich i dalsze stąpanie, złowieszcze stukanie do drzwi piętro wyżej. Zastygła w pozycji siedzącej na łóżku słyszę potem stąpania i odgłosy rozmów w mieszkaniu Hamerskich, jakieś dłuższe krzątanie, cichy płacz starszej, może 10-letniej córeczki profesora i kwilenie jej no-

⁵⁶ S.M. Brzozowski, *Stanisław Tadeusz Niemczycki (1872–1943)*, internetowy Polski Słownik Biograficzny, <https://www.ipsb.iolab.pl/a/biografia/stanislaw-tadeusz-niemczycki> (dostęp: 17.01.2020).

⁵⁷ Informacja ta pochodzi od młodszej córki — Barbary Hamerskiej-Chrobak.

wonarodzonej siostrzyczki, i po czasie, odbieranym przeze mnie jak wieczność, znów trzask zamykanych drzwi na górze, i liczne, twarde, powolne kroki schodzącego jakby małego pochodu. I wreszcie, niesamowita, nagle zapadająca cisza. Wiem, że dokonało się coś strasznego, coś odebranego przeze mnie jedynie zmysłem słuchu, ale nie jestem pewna, czy stało się to na jawie, czy może we śnie?⁵⁸

Jak pisze, dowiedziała się o mordzie na profesorach dopiero po latach. Wcześniejsze są rodzinne relacje spisane w 1972 roku przez Barbarę Hamerską-Chrobak, która odpowiedziała na apel prof. Zygmunta Alberta:

Wszyscy domownicy już spali. Po długim i uporczywym łomotaniu, do mieszkania weszło 7-miu uzbrojonych gestapowców. Wpuściła ich służąca, mieszkająca obok kuchni w tzw. służbówce. Zapytali o Ojca. Służąca wskazała im drzwi gabinetu. Ojciec wstał, szukał okularów, ubierał się. Gestapowcy popędzali, wykrzykując — prędko, prędko! Przerzucali tymczasem książki i papiery z biurka... Matka podczas aresztowania była z nami w sypialnym pokoju. Była sterroryzowana przez resztę gestapowców, którzy wrzeszczeli (*halt!*), nie dopuszczając jej do płaczącego dziecka ani do wyjścia z sypialni. Grozili rewolwerami i przerzucali wszystkie rzeczy i bieliznę. Matka nie widziała, kiedy wyprowadzali Ojca z trzeciego pokoju. Dowiedziała się od służącej (bardzo przerażonej), że Ojciec został brutalnie wyprowadzony z domu za kołnierz. Oglądał się, szedł z pewnym oporem... Cała obecność esesmanów nie trwała dłużej jak 15 minut. Po tragicznej nocy z 3/4 lipca Matka próbowała odszukać Ojca — nie dowierzając, że nie żyje. Tej samej nocy zginął prof. Roman Witkiewicz — szwagier Ojca, mieszkający przy Nabelaka w pobliżu miejsca zbrodni⁵⁹.

Informacje te potwierdza Helena Kamińska, siostra prof. Hamerskiego, dodając:

plądrowali mieszkanie, wyrzucając wszystkie rzeczy na podłogę, nawet pieluszki małej córeczki, pozostawiając istne pobożowisko. Nie znalazłszy w rewizji nic dla nich ciekawego, podeszli do profesora, nie pozwalając mu pożegnać się z rodziną, ani się ubrać, ani włożyć okularów, bez których nigdy nie chodził. Ze słowami „kommen Sie mit” wyprowadzili go do samochodu. Widziała to kobieta, która teraz mieszka we Wrocławiu, pełniąca wówczas służbę w portierni Domu Akademickiego⁶⁰.

Po aresztowaniach dom przy Stelmacha zajął oddział Wehrmachtu. Usunięto prof. Niemczyckiego z mieszkania, stracił on pracę w instytucie, musiał się zatrudnić jako nauczyciel w szkole zawodowej. Pani Hamerska z córkami nadal zajmowała dawne mieszkanie.

Moja mamusia nigdy wcześniej nie pracowała — choć skończyła szkołę handlową — wspomina Barbara Hamerska-Chrobak. — Zawsze były dwie służące, żyliśmy na pewnym poziomie. Po stracie taty bieda zajarzała nam w oczy. Dzięki pomocy kolegów ojca, mama znalazła zatrudnienie w instytucie jako tłumaczka języka francuskiego, honoraria ledwie starczały na życie. A potem to już było tylko gorzej.

⁵⁸ W. Niemczycka-Babel, *Lata wojny 1939–1945*, <https://www.lwow.com.pl/wanda/apokalipsa3.html> (dostęp: 17.01.2020).

⁵⁹ *List Barbary Hamerskiej z 11 stycznia 1972 r.*, [w:] *Każdy profesorów lwowskich — lipiec 1941. Studia oraz relacje i dokumenty*, zeb. i oprac. Z. Albert, Wrocław 1989, s. 315.

⁶⁰ H. Kamińska, *Życiorys Wiktora Hamerskiego*, maszynopis w posiadaniu Barbary Hamerskiej-Chrobak.

Za tak zwanych drugich Sowietów, czyli w latach 1944–1946, Anna Hamerska miała się różnych prac. W aktach osobowych w archiwum Instytutu Medycyny Weterynaryjnej zachowały się podania o zatrudnienie w charakterze sprzątaczkii w Domu Akademickim przy Stelmacha. W kwestionariuszach podaje, że pracuje na pół etatu w charakterze preparatora (luty 1944). Potem (w czerwcu 1945 roku) w charakterze laborantki zatrudnił ją doc. Stefan Grzycki, Ukrainiec, przyjaciel Edwarda Hamerskiego z lat asystentury u prof. Moraczewskiego. Rodzina musi zmieniać mieszkanie — pojawiają się adresy Mochneckiego 9, Mochneckiego 27 (mieszkanie rodziców Edwarda Hamerskiego)⁶¹.

Miałam cztery lata, kiedy wsiadłyśmy do pociągu do Polski. Nie zabrałyśmy ze sobą niczego, mam tylko kilka zdjęć i dyplom doktorski ojca, żadnych papierów czy dokumentów. Trzy tygodnie jechałyśmy do Rzeszowa w jednym wagonie z rodziną prof. Aleksandra Zakrzewskiego, który osiedlił się we Wrocławiu. Powędrowałyśmy dalej — do Wałbrzycha, bo we Wrocławiu nie znalazłyśmy mieszkania. Mama pracowała w różnych urzędach pocztowych, zarabiała grosze. Była straszna bieda. Mama chorowała i nie była w stanie się mną opiekować. Trafiłam do sióstr służebniczek MNP. Chodziłam do świeckiej szkoły, ale dzieci osierocone przez wojnę, a było ich wiele, pozostawały pod ich opieką. Do dziś odczuwam ciężar upokorzeń, jakich tam doznałam. Maria Hamerska, moja mama, zmarła w grudniu 1953 roku i została pochowana w Wałbrzychu. Siostra Ania przejęła sądownie opiekę nade mną do mojej pełnoletności. Anna pracowała do końca jako bibliotekarka. Ja ukończyłam Liceum Pedagogiczne i Studium Nauczycielskie i byłam wychowawczynią w przedszkolach⁶².

* * *

Nikła pamięć o działalności Edwarda Hamerskiego ma swoją przyczynę w tym, że nie zdążył wychować uczniów, którzy by w żywych relacjach nakreślili sylwetkę profesora. Osierocone w młodym wieku córki — przy braku dokumentów — nie były w stanie utrwalić faktów w rodzinnej legendzie. Niniejsza biografia prof. Hamerskiego oparta jest na zachowanych suchych informacjach zawartych w sprawozdaniach Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie, materiałach ze Zjazdów Lekarzy i Przyrodników Polskich, na małej liczbie biogramów, wymieniających zazwyczaj tylko tytuły publikowanych jego prac. Lektura artykułów naukowych pozwala w jakimś stopniu odtworzyć ówczesny warsztat uczonego, który starał się stosować zdobycze nauki europejskiej w swoich badaniach klinicznych i dociekaniach teoretycznych.

Jakim był nauczycielem akademickim? „Cechowała go wyjątkowa skromność i głęboka wiedza z zakresu specjalności, której się poświęcił. Był koleżeński w stosunku do współpracowników, a także wiele serca okazywał

⁶¹ Akta osobowe Anny Edwardowny Hamerskiej.

⁶² Relacja Barbary Hamerskiej-Chrobak, nagranie z 17 grudnia 2019 roku, w posiadaniu autorki.

studiującej młodzieży, niezależnie od jej narodowości i religii, co w tamtych czasach we Lwowie miało duże znaczenie. Szczególną opieką i życzliwością otaczał tych, którzy objawiali większe zainteresowanie przedmiotem, którego uczył⁶³.

Bibliografia

Publikacje naukowe prof. Edwarda Hamerskiego

- Hofmeistersche Reine und Diurese*, „Klinische Wochenschrift” 11, 1932, nr 47 [razem z W. Moraczewskim i S. Grzyckim].
- Neuroencephalomyelitis enzootica (neurolymphomatosis) gallinarum*, „Przegląd Weterynaryjny” 53, 1938, nr 11.
- Niedokrwistość o charakterze zakaźnym u koni (na podstawie materiału kliniki z lat 1934–1935)*, „Rozprawy Biologiczne z zakresu Medycyny Weterynaryjnej, Rolnictwa i Hodowli” 13, 1935, nr 1–2.
- Przypadek cukrzycy u psa*, „Przegląd Weterynaryjny” 44, 1931, nr 5 [razem z M. Grabowiczem].
- Über der Quellung und Gelatine*, „Biochemische Zeitschrift” 208, 1929, nr 4–6 [razem z W. von Moraczewskim].
- Zaburzenie przewodnictwa przedsionkowo-komorowego u konia na tle bloku zupełnego*, „Rozprawy Biologiczne z zakresu Medycyny Weterynaryjnej, Rolnictwa i Hodowli” 11, 1933, nr 1 (rozprawa doktorska).
- Zakaźne zapalenie jelit u kotów*, „Przegląd Weterynaryjny” 49, 1936, nr 9.
- Zakaźne zapalenie mózgu u koni występujące we wschodnich województwach Polski*, „Rozprawy Biologiczne z zakresu Medycyny Weterynaryjnej, Rolnictwa i Hodowli” 16, 1938, nr 1–4 (praca habilitacyjna).

Literatura

- Akademia Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie. Przepisy w sprawie wpisów dla kandydatów na I rok, przepisy ogólne, skład osobowy, zakłady naukowe i program wykładów w roku akademickim 1931/32–1939/40*, Lwów 1931–1939.
- Alfabetyczny spis lekarzy weterynaryjnych Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1931.
- Bojko A., Baran S., *Zarys dziejów „Przeglądu Weterynaryjnego”*. (Historia, tematyka redakcyjna), <https://wmbc.olsztyn.pl>.
- Chrószcz A., Janeczek M., *Weterynaria na ziemiach polskich*, [w:] A. Chrószcz, M. Janeczek, J. Ożóg, N. Pospieszny, *Historia weterynarii i deontologia*, Warszawa 2012.
- Chrzanowska W., *Osiągnięcia i działalność naukowa polskiej uczelni weterynaryjnej we Lwowie w latach 1881–1939*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej we Wrocławiu. Rozprawy” 186, 1994.
- Ewy Z., *Akademia Medycyny Akademickiej 1939–1945*, [w:] *Lwowskie środowisko naukowe w latach 1939–1945*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Warszawa 1991.
- Gancarz B., Wyrost P., *Dr hab. Edward Hamerski (1897–1941) — ofiara kaźni profesorów polskich we Lwowie*, „Medycyna Weterynaryjna” 57, 2001, nr 9.

⁶³ P. Wyrost, B. Gancarz, *op. cit.*, s. 695.

- Gibasiewicz W., *Lekarze weterynarii ofiary II wojny światowej*, Warszawa 2011.
- Jaczewski B., *Polityka naukowa państwa polskiego w latach 1918–1939*, Warszawa 1978.
- Jakubowski S., *Polscy lekarze weterynarii w II Wojnie Światowej (zestaw biogramów)*, Puławy 1984.
- Jara Z., Zygmunt Markowski, [w:] *Uczni wrocławscy 1945–1979*, red. J. Trzynadłowski, Wrocław 1980.
- Jara Z., *Od Lwowa do Wrocławia. Od Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie do Wydziału Weterynaryjnego Akademii Rolniczej we Wrocławiu*, „Biuletyn DILWet” 10, 2000, nr 1.
- Jarowiecki J., *Dzieje prasy polskiej we Lwowie do 1945 roku*, Kraków-Wrocław 2008.
- Kadyi H., *Rozwój działalności c. k. Szkoły Weterynarii we Lwowie od jej założenia w r. 1881 aż do końca roku 1893/94*, Lwów 1895.
- Każń profesorów lwowskich — lipiec 1941. *Studia oraz relacje i dokumenty*, zeb. i oprac. Z. Albert, Wrocław 1989.
- Lewandowski L., *Akademia Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie*, <https://www.lwow.home.pl/semper/wet.html> (dostęp: 20.10.2019).
- Millak K., *Lekarze weterynaryjni polscy — ofiary II wojny światowej*, „Życie Weterynaryjne” 1968, nr 5 i 12.
- Niemczycka-Babel W., *Lata wojny 1939–1945*, <https://www.lwow.com.pl/wanda/apokalipsa3.html> (dostęp: 17.01.2020).
- Perenc A., *Historia lecznictwa zwierząt w Polsce*, Toruń 1936.
- „Przegląd Weterynaryjny” roczniki 1899–1939, Lwów.
- Redzik A., *Akademia Medycyny Weterynaryjnej*, [w:] *Academia Militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, red. A. Redzik, Kraków 2017.
- Skład Akademii Medycyny Weterynaryjnej w roku akademickim 1924/25–1930/31*, Lwów 1924–1931.
- Sprawozdania ze stanu i czynności Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie za rok akademicki 1934/35–1937/38*, Lwów 1935–1938.
- Sroka S.T., *Nauki weterynaryjne we Lwowie do roku 1945*, Rzeszów 1999.
- Szkoły wyższe Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1930.